

OLIV TA'LIM MUASSASALARINING RIVOJLANISH HOLATI

TAHLILI

Kuldashev Sherzod Alimardonovich

SamISI, "Iqtisodiyot nazariyasi"

kafedrasi katta o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshligining ahamiyati, raqobatbardoshlikni shakllantirish xususiyatlari va shartlari, oliy ta'lim muassasalarining rivojlanish holati, oliy ta'lim muassasalarining rivojlanish ko'rsatkichlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim xizmatlari, raqobatbardoshlik, innovatsiyalar, korporativ hamkorlik, ko'rsatkichlar va tamoyillar.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT STATE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Kuldashev Sherzod Alimardonovich

PhD, senior teacher of department

"Economic theory", SamIES

Abstract: This article examines the importance of the competitiveness of higher education institutions in the market of educational services, the features and conditions of the formation of competitiveness, the state of development of higher education institutions, the indicators of the development of higher education institutions.

Key words: higher education, educational services, competitiveness, innovation, corporate cooperation, indicators and principles.

Kirish. O'zbekistonda ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlarini aniqlash, oliy ta'lim muassasalarida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash va ularning munosib ish o'rinlari bilan

bandligini ta'minlash muammolarini tadqiq etish, ta'lim xizmatlari bozorini davlat tomonidan tartibga solishning samarali usullarini ishlab chiqish hamda uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishga e'tibor tobora kuchayib bormoqda. Ta'lim xizmatlari sohasining rivojlanishi, muntazam o'sib borayotgan yuqori malakali mutaxassislariga kengaytirilgan takror ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish ushbu xizmat turlari bozorida talabning oshishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida "... avvalo ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim" [1], deb ta'kidlagan. Bu vazifalarni hal etishda ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish omillarini aniqlashtirish, raqobatbardoshligini baholash uslubiyatini takomillashtirish, ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash va ta'lim xizmatlari sifatini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish va samarali mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishidagi tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish kabi masalalar dolzarb bo'lib hisoblanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda kam o'rganilgan. Xususan, G. Axunova [2], V.S.Bajenova [3], M.Q.Pardaev [4], N.Sh.Vatolkina [5], M.A.Lukashenko [6], L.V.Zaxarova [7] kabi olimlar ta'lim xizmatlari, oliy ta'lim tizimiga bag'ishlab darslik, o'quv qo'llanmalar va boshqa o'quv va ilmiy adabiyotlarni yozganlar. Ammo ushbu asarlarda ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish masalalari atroflicha o'rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonda iqtisodiy tizimlar va nisbatlarni o'rganishga dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma

tahlil, statistik yondashuv, guruhlash usullari qoʻllanilgan.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotning innovatsion sharoitida taʼlim tizimida yangi innovatsion xizmat turlarini keng joriy qilish, tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini oshirish masalasi oʻta muhim masalalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, bu borada oliy taʼlim muassasalarining moddiy-texnik bazasini tubdan yangilash va modernizatsiyalash, ularni innovatsion oʻquv va ilmiy-laboratoriya jihozlari bilan taʼminlash, raqobatbardosh yuqori malakali kadrlar tayyorlash yoʻnalishlari va mutaxassisliklarini maqbullashtirish, taʼlim standartlarini takomillashtirish hisobiga taʼlim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga koʻtarish, ilgʻor pedagogik texnologiyalar va innovatsion oʻqitish shakllarini joriy etish, oʻqituvchi kadrlar mehnatini ragʻbatlantirishni kuchaytirish asosida iqtisodiyot soha va tarmoqlarida talab qilinadigan oliy maʼlumotga ega mutaxassislarni tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash maqsadida “Oliy maʼlumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qaror qabul qilindi.

Yangi Oʻzbekistonda barqaror iqtisodiy oʻsishni taʼminlash strategik yoʻnalishlardan biri sifatida yangi uzluksiz taʼlim tizimini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. Bunda OTMlarining maqsadlariga asoslangan holda ularning bosh vazifasi talabalarga innovatsion va muammoli masalalarni yecha oladigan oliy taʼlim berishga qaratildi.

OTM tomonidan taqdim qilingan taʼlim xizmatlari sifati davlat organlari tomonidan rasmiy akkreditatsiya boʻyicha baholash oʻtkazilishi asosida amalga oshiriladi. Ularning bitiruvchilari bilimi natijalari esa ish beruvchi (tadbirkor)lar tomonidan baholanadi. Ammo aytish kerakki, qaysi muhim omillar oliy taʼlim jarayoniga taʼsir etadi? Albatta, bizning fikrimizcha, bu omillarga quyidagilar kiradi:

- oliy taʼlim tizimini moliyalashtirish;

- qulay va zamonaviy ta’lim sharoitlarini yaratish;
- OTMlarning akademik va moliyaviy mustaqilligi va qo‘shimcha pullik ta’lim xizmatlarni ko‘rsatish imkoniyatlarining mavjudligi;
- xususiy oliy ta’lim muassasalarini yaratilishi va rivojlanishi;
- innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etilishi;
- kadrlar tayyorlashning ko‘p darajali tizimini joriy etilishi;
- OTMlarning yuqori rivojlangan tashkiliy-iqtisodiy tarkibining shakllanganligi;
- ta’lim jarayonining yuqori darajada texnik qurollanganlik va boshqalar.

Oliy ta’lim tizimida talabalarning bilimni yuqori darajaga ko‘taruvchi eng muhim resurs ilmiy-pedagogik kadrlar hisoblanadi. Ilmiy-pedagogik kadrlarning malakasi, kasbiy va pedagogik mahorati, kompetensiyasi, ilm-fanni rivojlantirishdagi munosib hissasi kabi bir qator omillar kelgusida OTM bitiruvchilarining bilim va mutaxassislik darajasini oshirish imkonini beradi. Shuning uchun OTM rahbariyati ilmiy-pedagogik kadrlarning rolini oshirish, motivatsiya berish va samarali boshqarish usullarini joriy etishi kerak. Ushbu holat oliy o‘quv yurtlarining deyarli barcha faoliyat ko‘rinishlari bilan uzviy bog‘liqdir.

1-jadval

O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan oliy ta’lim muassasalari soni (o‘quv yili boshiga, birlik)¹;

Ko‘rsatkichlar	Yillar						2017-2023-yillarda o‘shish, %
	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	
Oliy ta’lim muassasalari soni, birlik	72	98	119	127	154	191	2,7 marta
Shu jumladan, xorijiy oliy talim tashkilotlari filiallari	7	9	18	20	25	26	3,7 marta

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Ularda talabalar, ming kishi	297,7	360,2	441,0	571,5	808,0	1042,1	3,5 marta
Shu jumladan, bo'limlarda tahsil olaydiganlar, ming kishi:	287,5	313,0	360,1	441,9	553,4	622,6	2,2 marta
kunduzgi bo'limda							
Kechki	-	1,2	7,3	11,5	26,6	37,7	-
sirtqi bo'limda	10,2	46,0	73,6	118,1	228,0	381,8	37,4 marta
10000 aholiga to'g'ri kelaligan talabalar soni, birlikda	93	110	130	165	229	289	3,1 marta
Qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	85,7	114,5	138,1	174,9	235,9	282,4	3,3 marta
Shu jumladan bo'limlarga: kunduzgi bo'limga	76,7	86,2	111,6	132,7	166,7	196,4	2,6 marta
Kechki	-	-	3,2	6,0	9,0	10,5	-
sirtqi bo'limga	9,0	28,3	23,3	36,2	60,1	75,5	8,4 marta
Bakalavriatga qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	80,8	108,7	128,7	165,0	220,2	275,5	3,4 marta
Shu jumladan: kunduzgi	71,8	80,4	102,5	123,0	151,6	187,8	2,6 marta
Kechki	0,0	0,0	3,1	5,8	8,7	9,4	-
Sirtqi	9,0	28,3	23,1	36,2	59,9	78,3	8,7 marta
Bitirgan mutaxassislar soni, ming kishi	67,4	70,3	70,8	83,9	103,9	102,4	1,5 marta
10000 aholiga nisbatan bitirgan mutaxassislar	21,0	21,5	21,0	24,0	29,6	29,5	1,4 marta

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini barqaror rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizda faoliyatni amalga oshirayotgan OTMlari soni 2017-2023-yillarda 191 taga ko'payib, bu ko'rsatkich mazkur yillar oralig'ida 2,7 martaga oshgan. Tahlil qilinayotgan yillarda OTMlarida o'qiyotgan talabalar soni OTMlar soniga muvofiq ravishda 2017-2018 o'quv yilida 287,5 mingtadan 2022-2023 o'quv yilida 1042,1 mingtaga ko'paygan (1-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan universitetlar soni(o'quv yili boshiga, birlik)²

№	Ko'rsatkichlar	Yillar	
---	----------------	--------	--

²O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

		2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022	2017- 2022 y.y. o'sish, %
1.	Universitetlar soni, birlikda	27	45	58	64	78	2,9 marta
2.	Ulardagi talabalar soni, ming kishi	140,2	192,3	244,0	328,7	461,4	3,6 marta
3.	Qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	42,5	66,5	78,5	98,1	120,9	4,1 marta
4.	Bitirgan mutaxassislar soni, ming kishi	33,7	34,7	36,3	46,8	61,1	1,9 marta

Respublika OTMlarining kunduzgi bo'limlarida tahsil oladigan talabalar soni 2017-2018 o'quv yilida 287,5 mingtani, 2022-2023 o'quv yilida 622,6 mingtani tashkil qilgan. Ta'limning kechki bo'limiga talabalarning qabuli 2018-2019 o'quv yilidan boshlanib, bu ko'rsatkich 2022-2023 o'quv yilida 37,7 mingtani tashkil qilmoqda. Shuningdek, oliy ta'limning sirtqi ta'lim shakli bo'yicha o'qiyotganlar soni 2017-2018 o'quv yilida bor-yo'g'i 10,2 talaba o'qiyotgan bo'lsa, 2022-2023 o'quv yilda bu ko'rsatkich 381,8 mingtaga ko'paygan. Respublika miqyosida har 10000 aholiga to'g'ri keladigan talabalar soni 2017-2018 o'quv yilida 93 tani tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich muntazam o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, 2022-2023 o'quv yilida 289 tani tashkil qilgan. Tahliliy ko'rsatkichlarga nazar solsak, 2017-2018-yillarda OTMlarga 85,7 mingta talaba qabul qilingan bo'lsa, 2022-2023 o'quv yilida 282,4 ming kishiga, ya'ni tahlil etilayotgan yillarda 3,3 martaga ko'paygan. Shundan kunduzgi bo'limga qabul qilingan talabalar soni 2,6 martaga oshgan. Mamlakatimizda har 10000 aholiga nisbatan bitirgan mutaxassislar soni 40,5 %ga o'sgan (2-jadval).

Respublikamizda faoliyatini amalga oshirayotgan OTMlari soni 2017/2018 o'quv yilida 72 ta bo'lgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2022/2023 o'quv yilida 191 tani tashkil qilgan. Universitetlarda tahsil olayotgan talabalar soni ham ushbu o'quv yillari mobaynida 461,4 ming nafarga, ya'ni 3,6 martaga

oshgan. Shuningdek, mazkur yillarda universitetlarga qabul qilingan talabalar soni 4,1 marta va bitirgan mutaxassislar soni 1,9 mingtaga o‘sgan (2-jadval).

3-jadval

O‘zbekiston Respublikasida hududlar bo‘yicha oliy ta’lim muassasalariga qabul qilingan talabalar soni³ (o‘quv yili boshiga, ming kishi)

Hududlar (viloyatlar) nomi	Yillar						2017-2022 y.y. o‘shish, %
	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	5,4	6,7	6,9	11,0	9,8	11,5	2,2 marta
<i>viloyatlar:</i>							
Andijon	4,8	5,6	7,2	7,6	9,6	11,4	2,3 marta
Buxoro	4,6	6,6	6,3	11,1	11,6	16,4	3,5 marta
Jizzax	3,7	4,8	5,8	8,1	9,1	8,5	2,3 marta
Qashqadaryo	4,1	5,1	5,9	7,6	10,4	14,2	3,5 marta
Navoiy	2,8	3,4	3,6	5,4	5,5	9,4	3,3 marta
Namangan	4,0	5,8	6,1	7,2	9,3	13,2	3,3 marta
Samarqand	7,5	9,8	11,8	18,0	18,4	20,5	2,7 marta
Surxondaryo	3,0	5,5	6,1	9,6	9,9	10,2	3,4 marta
Sirdaryo	1,5	2,7	3,0	1,7	4,5	5,2	3,5 marta
Toshkent	3,1	4,7	6,4	9,5	11,2	18,7	6 marta
Farg‘ona	7,2	9,4	11,6	14,0	13,0	16,2	2,2 marta
Xorazm	3,0	4,4	4,5	6,7	7,0	10,0	3,3 marta
Toshkent sh.	27,0	34,5	44,0	48,5	91,1	110,4	4,1 marta
Respublika bo‘yicha	80,1	108,1	129,0	165,0	220,1	275,5	3,4 marta

O‘zbekiston Respublikasida hududlar bo‘yicha oliy ta’lim muassasalariga qabul qilingan talabalar soni 2017/2018 o‘quv yilida 80,1 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, 2022/2023 o‘quv yilida 275,5 mingtaga oshgan (5-jadval).

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoniga muvofiq konsepsiya uzoq muddatli maqsadlar va vazifalarni o‘z ichiga olib, oliy ta’limning istiqbolda rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishni nazarda tutadi. Shunga ko‘ra, respublikamiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

ta'minlash uchun bir vaqtning o'zida raqobatdosh ustunliklarni hisobga olgan holda mehnat salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishning intellektuallashuvi darajasini yuksaltirish va inson kapitalini rivojlantirish bilan bog'liq muammolarni hal qilish alohida dolzarb masalalar hisoblanadi. Mazkur muammolarni hal qilishda asosiy rolni Yangi O'zbekistonning strategik vazifalari ko'lami va darajasiga muvofiq keladigan kompleks kompetensiyaga ega bo'lishi kerak bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash va mehnat bozoriga yetkazib berishni amalga oshiruvchi OTM zimmasiga yuklanadi.

Keyingi yillarda oliy ta'lim tizimida fan, ta'lim va biznes integratsiyasining zamonaviy tizimini shakllantirish hamda samarali hamkorlikni o'rnatish muammolarni hal etish o'zaro munosabatlar samaradorligini oshirish imkonini beradi. Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi sharoitida zamonaviy iqtisodiyot tarmoqlari uchun malakali mutaxassislarga bo'lgan talab va taklif muvozanatiga erishish keskin muammolardan biri hisoblanadi. Bularning barchasi boshqaruv (tuzilmasi va boshqaruvi, ta'lim tashkilotlarining miqyosi va soni), kognitiv (bilim, tafakkur, kasbiy bilim va malaka), uslubiy (zamonaviy ta'lim texnologiyalari va vositalari asosida o'quv jarayonini tashkil qilish), qadriyatlar (o'qitish jarayoning mazmuni, OTMlarining roli va faoliyatini xalqaro, milliy, hududiy darajalarda qayta ko'rib chiqish) jiddiy transformatsiyalashuvni zarurat etadi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim xizmatlarining tijoratlashishi natijasida oliy ta'lim tizimi bozorning bir qismi sifatida yuzaga kelmoqda. OTMda moliyaviy vositalar muhim o'ringa ega bo'lib, resurslarni boshqarishdan, natijalarni boshqarishga, ya'ni OTMlarda talabalarning "kirishdagi nazorati"dan "bitirishdagi nazorati"ga to'g'ri va ravon o'tish yuzaga kelmoqda. Oliy ta'lim xizmatlarining mutaxassislar bozoriga malakali kadrlarni yetkazib beruvchi iqtisodiy resurs shaklini ifoda etishi, ta'lim tizimiga iqtisodiy omillar, usullar va samarali mexanizmlarni joriy qilinishi mutaxassislar mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozorlarining integratsiyalashuvini mustahkamlaydi.

Hozirgi kunda mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida davlat va xususiy OTMlarning ko'payib borishi ularni bitiruvchilarni ishga joylashtirish muammosini keskinlashuviga olib keladi. Vaholanki, bitiruvchilarni ishga joylashtirish indikatori OTMlarni akkredetatsiyadan o'tkazishning asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi va bitiruvchi mutaxassislarni ishga joylashtirish va ularni kasbiy moslashuvchanligini oshirishga ko'maklashishning zamonaviy shakllarini joriy etish orqali buyurtmachi xo'jalik subyektlari va OTMlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni takomillashtirish bo'yicha ishlarni jonlantirishni zarurat etmoqda.

Xulosa va takliflar. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligining oshirishning muhim omillari va rivojlanish holati bo'yicha quyidagi xulosa va takliflarni ishlab chiqdik.

– ta'lim xizmatlari bozorida integratsiya jarayonlarini rivojlantirish asosida ilmiy tadqiqot maktablarining innovatsion yutuqlarini birlashtirish jarayonlarini jadallashtirish;

– ta'lim sifatiga qo'yiladigan malaka talablarini standartlashtirish;

– fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini amaliyotga tatbiq qilish;

– ta'lim xizmatlari bozori subyektlari o'rtasidagi raqobat muhitini shakllantirish;

– OTMning raqobatbardoshligiga erishish orqali ulardagi bitiruvchilar raqobatbardoshligini oshirish;

– ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardosh omillari hamda tamoyillari aniqlanib, oliy ta'lim tizimida raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmini oshirish;

– raqobatdosh OTMlarning rivojlanishi kasbiy va zamonaviy bilimlarni chuqur egallash orqali yuqori kasbiy ko'nikmaga ega raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // “Xalq so‘zi” gazetasi. 2020 yil 25 yanvar. 19-son. 1-4 betlar.

2. Inson taraqqiyoti. Darslik. I.f.d., professor Q.X.Abduraxmanov tahriri ostida. – T.: “Fanva texnologiya” nashriyoti, 2013. – 476 bet.

3. Pardaev M.Q. va boshqalar. Ta’lim xizmatlari va ularning samaradorligini oshirish masalalari. Monografiya. – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot”, 2020. – 200 b.

4. Isroilov B.I. Ta’lim tizimida korrupsiyani oldini olish masalalari. // Innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish muammolari. (21-22 fevral 2020 yil) Xalqaro IAK materiallari, Samarqand-Tambov, 2020. – 183-186-betlar.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi
stat.uz